

УЛа

і-90

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

CLIO

Випуск 8

Київ-1998

UKRAINE'S HISTORIOGRAPHIC STUDIES

EDITION 8

1-6

*На пошану
Заслуженого діяча науки і техніки
України,
Лауреата премії імені М.І.Костомарова,
доктора історичних наук
Ю.А.Пінчука
у зв'язку з його 60-річчям*

Київ, 1998

0 +

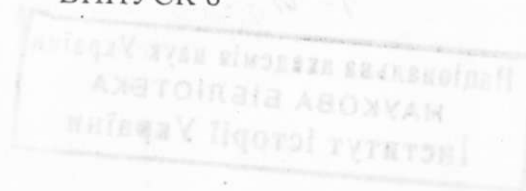
207/179 Та
1-90

Національна академія наук України
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Науковий збірник
Видавався у 1968-1973 рр. Відновлений у 1997 р.

ВИПУСК 8

Київ 1998

ISBN 966-02-0468-X

© Інститут історії України НАН України

благоустрою, і хоча б так мати зиск з роботи, яку примушували виконувати у позаробочий час та ще й базплатно. А треба відзначити, що відновлення комунального господарства - озеленення міст, благоустрою кварталів тощо часто-густо велося аматорським способом.

Таким чином, якщо говорити про відбудову міського господарства та житлового фонду в УРСР після Другої світової війни, то вона велася за умов панування радянської командно-адміністративної системи силовими методами. Не дивлячись на негативність їх за умов розрухи, голоду, це мало позитивні наслідки: хоч якось республіку рятувало від хаосу і давало надію на майбутнє покращання умов життя. У вивченні цього дуже складного для українського населення періоду велику роль зіграв вихід у світ багатотомної "Історії міст і сіл УРСР". Лише українські вчені зуміли створити таке видання (в жодній республіці СРСР не було нічого подібного), зібравши інформацію про більшість населених пунктів України, в тому числі і міст з давніх часів до 1960-1970-х рр., захопивши період відбудови після Другої світової війни. Не дивлячись на ідеологічну заангажованість, ця праця, передусім завдяки її фактологічній базі, і сьогодні представляє певний інтерес для науковців.

Примітки:

1. Дудник А., Стешко А., Непийвода Ф. Черкасская область Украинской ССР. Историко-географический очерк и экономическая характеристика. - Черкассы, 1957; Слесарь И.С. Черниговская область. - Чернигов, 1958; Минаков И.Ф. Полтавская область. - Харьков, 1959;
2. Тронько П.Т. Летопись дружбы и братства. Из опыта создания "Истории городов и сел УССР" в 26-ти томах. - К., 1981. - С.17-18.
3. Коваль М. Україна:1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. - К., 1995. - С.184.
4. Історія міст і сіл Української РСР в 26 томах. Ворошиловградська область. - К., 1976. - С.94.
5. Там само. Харківська область. - К., 1967. - С.125.
6. Там само. Сумська область. - К., 1973. - С.115.
7. Там само. Дніпропетровська область. - К., 1969. - С.98.
8. Там само. Вінницька область. - К., 1972. - С.99.
9. Там само. Запорізька область. - К., 1970. - С.95.
10. Там само. Херсонська область. - К., 1972. - С.72.

11. Там само. Ровенська область. - К., 1973. - С.91.
12. Там само. Волинська область. - К., 1970. - С.757
13. Там само. Кримська область. - К., 1974. - С.189.
14. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны:1941-1945:Документы и материалы. - К., 1969. Т.37 - С.297.
15. Історія міст і сіл Української РСР в 26 томах. Дніпропетровська область. - К., 1969. - С.98-99.
16. Деснянська правда. - 1944. - 16 червня.
17. Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР:Збірник методичних матеріалів. - К., 1989. Ч.3. - С.85.
18. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область. - К., 1973. - С.89.
19. Коваль М.В. Трагедія і подвиг народу у війні 1941-1945 рр. //Сторінки історії України ХХ століття. - К., 1992. - С.151.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). - Ф.1. - Оп.16. - Спр.50. - Арк.35.
21. Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. - К., 1968. - С.83.
22. Там само. Миколаївська область. - К., 1971. - С.110; Ворошиловградська область. - К., 1976. - С.96.
23. Там само. Волинська область. - К., 1970. - С.76
24. Там само. Вінницька область. - К., 1972. - С.100.
25. Коваль М.В. Трагедія і подвиг народу у війні 1941-1945 рр. - С. 151.
26. Історія міст і сіл. Кримська область. - К., 1974. - С.191.
27. Там само.

Олексій Ясь

ОЦІНКА НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА В УКРАЇНСЬКІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (1945-1991)

Як свідчить історичний досвід адекватна оцінка наукової праці дослідника, зокрема у галузі суспільних наук, потребує тривалої часової

перспективи, а часто навіть зміни кількох епох та історичної свідомості суспільства. Складовою частиною останньої є історичне пізнання, носіями якого виступають історики. Вони здійснюють раціональне осмислення та інтерпретацію історичного процесу, кінцевим результатом яких є висунення і обґрунтування історичних концепцій. Проте, належність історика до об'єкту дослідження - суспільства, зокрема до певного соціокультурного середовища, значною мірою обумовлює не тільки провідну проблематику його праць, а й оцінку їх сучасниками. Однобічність чи тенденційність оцінки дослідницької праці щодо певних проблем звичайно долається шляхом проведення дискусій та інших форм наукового обміну. Дещо інакше відбувається процес витлумачення та оцінки сукупного наукового доробку чи спадщини дослідника. Формування таких оціночних критеріїв реалізується через взаємодію та конфронтацію представників різних генерацій, напрямів, шкіл у науковому процесі. Однак, навіть наявність всіх необхідних передумов та потенційних можливостей для вільної наукової взаємодії не є запорукою адекватної оцінки доробку вченого, в якому репрезентовані ідеї, методологічні підходи та порушені проблеми, що не відповідають усталеним науковим поглядам і стереотипам, забобонам суспільної свідомості та ідеологічним догматам. Такі метаморфози доволі часто обумовлені місцем певного вченого в інтелектуальній історії науки (історії ідей), яке утворює доволі суперечливе підґрунтя щодо оцінки його наукової творчості представниками різних генерацій та напрямів. Таким чином, вироблення оціночних критеріїв щодо спадщини конкретного вченого залежить щонайменше від двох груп факторів: 1/ протиріч наукової творчості, витоки яких обумовлені суперечностями, специфікою та своєрідністю історичної доби, в яку він працював; 2/ розмаїттям підходів різних генерацій та наукових напрямів щодо інтерпретації комплексу зв'язків "минуле-сучасність".

Цікавою та самобутньою особистістю, для розгляду означеного кола проблем з історії науки, є постать видатного українського та російського історика Миколи Івановича Костомарова. Оцінки його творчої спадщини різняться не тільки діаметрально протилежними підходами щодо загального наукового доробку, але й стосовно його окремих складових. Формування та еволюція оціночних критеріїв щодо спадщини вченого в російській та українській історіографії та теренах Російської імперії та Радянського Союзу висвітлена у ряді наукових праць, в яких відтворені

основні тенденції цього процесу. У 90-і роки ХХ ст. до повноцінного наукового обігу в Україні увійшли студії дослідників, які працювали на еміграції та у діаспорі. Вони дозволяють висвітлити формування оціночних критеріїв наукової спадщини М.Костомарова по той бік "залізної завіси", які доповнюють загальну картину цього процесу.

Праці, в яких висунуті новітні підходи стосовно інтерпретації та оцінки наукової спадщини Костомарова, з'явилися на еміграції ще у міжвоєнний період (1921-1939). Серед них найцікавішими були студії Дмитра Дорошенка, який неодноразово порушував проблему оцінки спадщини Костомарова. (1) На початку 20-х років Дорошенко виступив зі спробою її переоцінки у світлі "державницької історіософії". (2) Його погляди протягом тривалого часу в українській зарубіжній історіографії вважалися майже канонічними. Дорошенко виділяв три провідні ідеї у творчості вченого: республіканський демократизм, панславизм та український месіанізм. Визначне місце він відводив й ідеї Костомарова про "органічний перехід" київської доби через литовсько-польську у козацьку епоху. На його думку, вона дозволяла обґрунтувати тезу про безперервність національного історичного процесу в окресленій хронологічній ретроспективі. Водночас Дорошенко вважав "історичну ідеологію" Костомарова кроком назад порівняно з "Історією русів", оскільки для останнього політична історія України завершувалася після об'єднання "південноросійських земель" з Росією. (3) "Народна стихія" руйнувала необхідні для національної державності соціальні зв'язки, що й обумовлювало історичну необхідність федеративної державної організації росіян, українців та інших слов'ян. Ця ідея була однією з провідних у циклі статей Костомарова, видрукованих в "Основах" у 1861-1862 рр. Вони привернули увагу Дорошенка та його послідовників, незважаючи на обґрунтування костомарівських ідей федералізму та панславизму. Натомість Дорошенко та інші науковці переважно акцентували увагу на типологічних узагальненнях Костомарова щодо національної "окремішності" українців та росіян, аніж висновках стосовно ідейних засад майбутньої слов'янської державної організації. "Найважливіша й найцікавіша з цих статей, це - про "дві руські народности". - писав Д.Дорошенко у передмові до українського перекладу цієї праці. - Костомаров дає в ній блискучу, майстерну аналізу історичних умов, які витворили з близьких колись до себе племен східнослов'янської ("руської") групи дві цілком окремих і відмінних

народности, ці народности уявляють тепер із себе два цілком окремих національних типи, з різною вдачею різною психологією і громадським ідеалом".(4) Зазначимо, що ця передмова відсутня у найповнішому бібліографічному покажчику праць Д.Дорошенка виданому Ю.Тищенком.(5) Стислу згадку про час її видання - 1923 (на оригіналі рік не вказано) з помилковим поданням місця (Берлін; правильно - К.;Лейпциг) сподибусмо у листуванні Дорошенка з М.М.Грінченко.(6)

Однак, інтерпретація наукових та суспільно-політичних поглядів Костомарова у Дорошенка в цілому доволі виважена та поміркована. Про це, зокрема свідчить його ставлення до "теорії хатнього вжитку" української мови, якою мала начебто обмежитися національна література за умов урядової реакції. Безжальні та категоричні закиди Костомарову з боку М.Драгоманова та С.Єфремова (7) щодо його поглядів "на сферу використання національної мови" не поділялися Дорошенком. На його думку, Костомаров намагався помирити російський уряд з українством.(8) Тому проголошені ним заходи відповідали потребам тогочасної історичної ситуації, а відтак звинувачення на його адресу безпідставні. Через багато років ця тема була знову порушена на сторінках видань української діаспори і одержала цікаве та несподіване продовження.(9) Напередодні Другої світової війни у своїх проблемних історіографічних оглядах Дорошенко (10) та його учень, талановитий і самобутній історик Борис Крупницький (11) розглянули проблему впливу наукових студій Костомарова присвячених добі Мазепи, на висвітлення цієї епохи в іноземній історіографії (французькій, шведській, німецькій). Погляди Костомарова на роль Мазепи в українській історії Дорошенко пояснював не стільки його "народницьким кредо", скільки тогочасними соціально-політичними обставинами. "...монографія про Мазепу мала довести, - зазначав історик, - що політичний сепаратизм був чужий українському народові, що діло Мазепи було лиш його індивідуальним вчинком, який не знайшов собі жодного ґрунту на Україні, як нема, мовляв цього ґрунту для сепаратизму й в нинішні часи".(12) За влучним висловом Крупницького тогочасна історіографія розвивалася "методом антитез" протиставляючи "державотворчу, провідну верству"(аристократію) - "народним масам" і навпаки.(13) Тому наукова спадщина істориків XIX ст. оцінювалася з перспективи висвітлення та обґрунтування історії національної державності, зокрема

факторів та передумов її виникнення, функціонування та втрати.(14) Цим пояснюється домінування проблем "етнічної та політичної самоідентифікації", "етнічного антагонізму росіян і українців" в інтерпретації наукової творчості Костомарова. Вони утворили нову - "державницьку" парадигму в оцінці його творчої спадщини.

Після Другої світової війни в українській історіографії на еміграції та у діаспорі склалася вельми своєрідна й певною мірою парадоксальна ситуація щодо вивчення, популяризації та оцінки наукового доробку Костомарова. Окремі його праці набули неабиякої популярності, зокрема "Книга бугтя українського народу", яка перевидавалася протягом 1945-1991 рр. принаймні 8 разів.(15) Вона отримала всебічне висвітлення у студіях з обсягу різних наукових галузей та дисциплін.(16) В іноземній історіографії популярністю користувалися й деякі інші праці історика, зокрема німецькомовний переклад студії Костомарова "Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей" (СПб.,1889).(17) Вельми цікавою видається й оцінка місця Костомарова у національній науці, яка зафіксована у фахових навчальних курсах з історії української археології та етнопсихології у 60-70-х роках. "Першим, хто склав історичну концепцію походження і розвитку українського народу, - відзначав відомий археолог та історик П.Курінний, - враховуючі антропологічні, етнографічні, археологічні та історичні показники цього розвитку був професор історії Київського, а потім Петербурзького університету Микола Іванович Костомаров. Документом, що свідчить про вже остаточне сформулювання визвольних ідей і форм, була його знаменита "Книга биття українського народу". Історична концепція про утворення українських етнічних особливостей в їх історичному розвитку викладені в таких творах Костомарова: 1/ "Мысли о федеративном начале в древней Руси", "Основа", 1861, кн.1.; 2/ "Две русские народности", "Основа", 1861, кн.3; 3/ "Черты народной южно-русской истории".(18) У навчальному курсі з історії етнопсихології, його автор, психолог, соціолог, історик, довголітній ректор Українського вільного університету, Володимир Янів так схарактеризував роль Миколи Івановича у цій галузі науки: "...першим дослідником, що займався питанням української етнопсихології, був Костомаров, великий ерудит, історик і етнограф. Зваживши, що він етнопсихологією професійно не займався, що його "Дві руські народності" постали - так сказати б - на маргінесі, треба справді дивуватися його просто геніальному

обсерваційному дарові й смислові синтези, які справляють враження, що його студія й на сьогодні не втратила актуальності своїми висновками, - а й з погляду методології дає вона чимало цінного й до сьогодні актуального."(19) Інтерпретацію доробку Костомарова з перспективи етнопсихології сподибуємо і в інших студіях В.Янева.(20) З наведених цитат можна визначити основне коло праць, на яких ґрунтувалися вказані оцінки. Це - роботи, в яких розглядаються проблеми формування українського народу як етнічної спільноти на різних етапах історичного розвитку. Розгляд цих проблем використовувався Костомаровим для позитивної аргументації ідей федералізму та слов'янської єдності, тобто виконував допоміжну функцію. Проте, у новій інтерпретації проміжні узагальнення Костомарова набули самостійного значення. Наприклад, "Дві руські народності" з легкої руки Дорошенка тривалий час вважалися "євангелем українського націоналізму".(21) Водночас інші праці Костомарова, фактично залишалися поза сферою повноцінного наукового обігу. Такий стан речей дозволив Джону Бесарабу назвати Костомарова вченим, спадщину якого несправедливо "ігноровано істориками ХХ ст. як на Заході, так і в Радянському Союзі".(22)

На тлі цих суперечностей та метаморфоз й розгорнувся процес вивчення спадщини Костомарова в українській зарубіжній історіографії. Одним із перших у повоєнну добу проблему оцінки творчого доробку Костомарова порушив у своїх студіях Б.Крупницький. Поділяючи погляди Д.Дорошенка, він одночасно намагався витлумачити та пояснити суперечності наукової творчості Костомарова виходячи з його світогляду та вдачі: "З живою фантазією мистця, забудькуватий і непрактичний в житті, а тому все під опікою жінок, він належав до тієї породи людей, що з думок роблять життя, а на життя дивляться як на якесь доповнення до думок... Один з найвидатніших учасників Кирило-Методіївського братства, найправдоподібніший автор "Книги биття українського народу" з її месіянським настроєм, він у своїй особі втілював якості романтика, з тим високим релігійним напруженням, яке відзначало майже всіх членів товариства. Вдача Костомарова помітна і в його історичній праці. Він виявив себе майстром мальовничого зображення історичних подій. Це український Тьєрі і його монографії про окремих українських гетьманів виглядають іноді - з нашого сучасного погляду на якісь драматизовані діалоги, або навіть історичні романи".(23) Саме у цих особливостях вдачі Костомарова Крупницький

вбачав основу його ідеалістичного світогляду. Такий підхід дослідника до опрацювання спадщини Костомарова, пояснювався впливом ідей персоналістів, зокрема Е.Муньє, якого Крупницький зазнав в останні роки свого життя (1949-1956). На відміну від Дорошенка, він також дещо інакше інтерпретував федералістичну ідею та "етнографічні дослідження" у творчості Костомарова. На його думку, ідея суверенітету України у федеративній спілці з іншими слов'янськими народами, пройняла фактично всю творчість Костомарова, який у своїх проектах федерації навіть наблизився до Драгоманова.(24) Проте, ідея слов'янського федералізму, так й не одержала вільного виявлення та застосування у працях Костомарова, а його пошуки "федеративних початків" у давній Русі виявилися безплідними. Щодо етнографічних захоплень Костомарова, то вони, вважає Крупницький, часто відволікали його від власне історичних студій.

Погляди Крупницького та інших дослідників цікаво порівняти з оцінкою доробку Костомарова в історіографічних студіях російських істориків у діаспорі. У цих працях також помітна контраверсійна інтерпретація його наукової спадщини, яка вибудована на інших засадах стосовно "державної (юридичної) школи" російської історіографії ХІХ ст. "Концепція Костомарова є фундаментальною протилежністю концепції Соловйова. - відзначав відомий російський історик Г.Вернадський (1887-1973). - Соловйов досліджував долю об'єднаної Російської Держави та розглядав її як об'єднання різних регіонів під владою монархії... Костомаров протиставляв ідею федерації - ідеї централізованої Держави".(25) Коментуючи різні аспекти наукової творчості Костомарова та вказуючи на ряд недоліків і прогалин в його працях, Вернадський таким чином визначив роль Миколи Івановича в історії російської науки: "...костомарівський внесок у розвиток російської історіографії вельми значний. Він перший увів багатий матеріал по історії України у вжиток в російській історичній науці. Своїми історичними поглядами (регіональна роль) він доповнив схему Соловйова..."(26) Інший історик А.Мазур (1900-?) вказував на народницьку історіософію праць Костомарова, які були орієнтовані на вивчення та пояснення "народного духу" слов'янських народів і водночас виступали у ролі "ідеологічної контраверсії" до творів російських істориків-державників.(27)

Костомарівська проблематика з'являлася й на сторінках студій інших українських істориків, зокрема Івана Лисяка-Рудницького. Йому належить кілька цікавих підходів щодо інтерпретації деяких аспектів наукової творчості Костомарова. Вчений позитивно оцінював праці Костомарова "Україна"(1860)", "Дві руські народності"(1861), вбачаючи у них не тільки апологію національного історичного процесу від Москви та Польщі, а й формування ідейних засад українського месіанізму. Водночас Лисяк-Рудницький відкидав ідеї "етнічного антагонізму" та "контраверсійної ідентифікації", які виводили з праць Костомарова. Натомість зазначав історик: "На ранніх стадіях українського національного відродження - на початку й у середині XIX століття - українські інтелектуали зазвичай не сприймали українсько-російські стосунки як непримиренний етнічний антагонізм. Український патріотизм у їхніх головах часто співіснував з ідеєю ширшої всеруської ідентичності, що охоплювала й українців (південно- або малоросів), і москалів (північно- або великоросів). Цю концепцію, що була спробою зрівноважити українську й російську лояльності, найвиразніше сформулював Микола Костомаров (1817-1885) у програмовій статті "Дві руські народності"("Две русские народности"), опублікованій 1861 року"(28) Вслід за Є.Пизюром він також вказав на егалітарний демократизм як на одну з програмових засад кирило-мефодіївців, який традиційно ігнорувався та замовчувався рядом дослідників.(29)

По окремому підрозділу присвячено поглядам Костомарова в проблемно-тематичних історіографічних оглядах Петра Ісаєва про причини упадку княжої і козацької держави (30) та Джона Бесараба про переяславську угоду 1654 р.(31) Якщо перша праця була виконана у традиційному державницькому дусі, то в останній погляди Костомарова розглядалися не тільки щодо провідної проблематики огляду, а й у зв'язку з їх інтерпретаціями в українській радянській історіографії. Зокрема, Д.Бесарабом була відзначена стаття Ю.А.Пінчука "Дожовтнева і радянська історіографія про М.І.Костомарова як історика", (32) в якій її автор "дійшов висновку, що радянські історики не зовсім коректно й точно аналізували творчу спадщину Костомарова".(33) Взагалі, тема Костомаров в інтерпретаціях радянських істориків неодноразово порушувалася в історіографічних працях істориків діаспори. Так, Ярослав Пеленський (34) і Любомир Винар (35) відзначали часткову

істориків у 50-60-і роки. Стефан Величенко (36) та Теодор Мацьків (37) суперечності та алогізми в оцінці праць Костомарова у 80-і роки. Останній відомий також як автор розвідки присвяченої історичним поглядам Костомарова на Мазепу, в якій подані висновки майже ідентичні інтерпретаціям Дорошенка.(38)

На межі 70-80-х років до наукового процесу на теренах діаспори увійшла нова англомовна генерація українських істориків, які народилися у 40-50-і роки та отримали фахову підготовку поза межами України у добу холодної війни. Ця генерація істориків доволі скептично поставилася до державницьких стереотипів "обрядового патріотизму", які тоді домінували в наукових осередках діаспори. У той же час розширився проблемно-тематичний спектр студій, в яких проблеми вивчення та інтерпретації спадщини Костомарова порушувалися побіжно у межах провідної проблематики. Іноді вони трансформувалися й перетворювалися у центральні проблеми наукових праць. До сторіччя смерті Костомарова були опубліковані: популярна брошура колишнього вояка української галицької армії з передмовою відомого канадсько-українського історика М.Марунчака, в якій життєвий та творчий шлях вченого висвітлено з неприхованою симпатією,(39) а також розвідка Г.Мухіної "Теорія хатнього вжитку". В її статті не тільки відкидалися звинувачення висловлені Костомарову стосовно дискримінаційних меж розвитку національної літератури, але й стверджувалося, що вчений "на дальшу мету мав значно ширші плани", які передбачали розвиток літератури для інтелігенції.(40) У 1989 р. видано україномовний переклад "Автобіографії" Костомарова.(41) У цей період змінюються й традиційні акценти в оцінці спадщини історика, зокрема виважено та помірковано застосовується контраверсійна інтерпретація його праць присвячених етнічній ідентифікації українців щодо інших слов'янських народів.(42) Проте, найбільшою подією з перспективи розвитку досліджень спадщини Костомарова у діаспорі стала англомовна біографія Томаса Приймака з широкими історіографічними екскурсами та узагальненнями.(43) Написана наприкінці 80-початку 90-х вона побачила світ у 1996 р. Студія Приймака, за винятком неопублікованої дисертації Д.Папазіана,(44) стала єдиною монографічною працею в англомовній науковій літературі про Костомарова. Вона містить чимало цікавих і своєрідних спостережень, узагальнень та висновків. Зокрема, автор вказує на певне ігнорування ідей та студій Костомарова,

наприклад, відомої праці "Дві руські народності" в українській зарубіжній історіографії, порівняно з науковою спадщиною М.Грушевського та його знаменитим есе "Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства". На думку історика, "Дві руські народності", доцільно розглядати саме у зв'язку зі "Звичайною схемою" Грушевського, як одну з перших спроб самостійної інтерпретації національного історичного процесу. Однак, найцікавішою видається теза автора про "унікальність позиції М.Костомарова" в російській інтелектуальній історії, яка полягала у плідному співробітництві вченого в російській та українській історіографії. Вона заслуговує на пильну увагу сучасних дослідників з огляду на контраверсійність розвитку сучасної історичної науки в Росії та Україні стосовно висвітлення та інтерпретації історії слов'янських народів.

На кінець 80-початок 90-х років пізнавальна ситуація стосовно вивчення творчого спадку Костомарова та інших істориків характеризувалася невизначеним станом: державницька парадигма поступово втрачала свою провідну роль, а новітні підходи та оціночні критерії ще тільки формувалися. В якому напрямку розвиватимуться ці процеси у межах єдиної національної історіографії покаже час. Сподіваємося, що вивчення та опрацювання наукових студій істориків, на еміграції та у діаспорі, сприятиме виробленню адекватних оціночних критеріїв щодо спадщини Костомарова та його місця в інтелектуальній історії науки, а також дозволить уникнути сумнівних метаморфоз і деформацій у нових працях.

Примітки

1. Дорошенко Д. Микола Костомаров // Світло (К.). - 1910. - N 5. - С.19-30. [Підпис Д.Д.]; Його ж. Н.И.Костомаров и его историко-литературная деятельность // Укр. Жизнь (М.). - 1915. - N 5/6. [Підпись М.Жученко]; Його ж. Микола Іванович Костомаров: Його громадська й літературно-наукова діяльність. - К.,1920; Його ж. Передмова // Костомаров М. Дві руські народності. - К.;Лейпциг, [1923?]. - С.1-9; Його ж. Микола Іванович Костомаров. - Лейпциг, [1924].

2. Винар Л. Дмитро Дорошенко - видатний дослідник української історіографії і бібліографії //Укр. Історик (Нью Йорк;Торонто;Мюнхен). - 1982-1983. - N 3/4, 1. - С.61.
3. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. - Прага,1923. - С.95-104.
4. Його ж. Передмова // Костомаров М. Дві руські народності. - К.;Лейпциг,[1923?]. - С.4-5.
5. Бібліографія праць проф. Д.Дорошенка за 1899-1942 роки. - Прага:Вид.-во Юрія Тищенка, 1942.
6. З епістолярної спадщини Д.І.Дорошенка: Листи Д.І.Дорошенка до М.М.Грінченка 1923-1926 рр. /Публікація Ю.Пінчука, Л.Гриневиц //Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії /Репринт. празького вид. 1923 р.; упорядк. та нарис Ю.Пінчука, Л.Гриневиц. - К.,1996. - С.224, 226.
7. Єфремов С. Історія українського письменства. 4-е вид. - К.;Лейпциг, 1918. - С.435.
8. Дорошенко Д. Микола Іванович Костомаров. - Лейпциг,[1924]. - С.75.
9. Мухіна Г. Теорія "хатнього вжитку": До століття смерті Миколи Костомарова // Сучасність (Мюнхен). - 1986. - N 2. - С.31-41.
10. Дорошенко Д. Мазепа в історичній літературі і в житті // Мазепа: Зб.: У 2 ч. - Варшава, 1938. - Ч.1. - С.8-10.
11. Крупницький Б. Мазепа в світлі шведської історіографії // Мазепа. Зб.: У 2 ч. - Варшава, 1938. - Ч.1. - С.83-84.
12. Дорошенко Д. Мазепа в історичній літературі і в житті //Мазепа: Зб.: У 2 ч. Варшава, 1938. - Ч.1. - С.9.
13. Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України: Зб.статей /На правах рукопису. - Мюнхен, 1959. - С.3-5.
14. В останні роки проблема інтерпретації та оцінки наукової спадщини істориків ХІХ ст. представниками державницького напрямку порушена у ряді наукових розвідок. Див.наприклад: Мельник Л. В.Антонович про проблему державності в українській історії: (в інтерпретаціях істориків ХХ ст.) //Академія пам'яті професора Володимира Антоновича (16-18 березня 1993 р., м.Київ): Доповіді та матеріали. - К.,1994. - С.18-32.
15. Костомаров М. Книги битія українського народу /Публікація та передм. Б.Янівського. - Авгсбург,1947; Kostomarov's Book of

- Genesis of the Ukrainian People with a Commentary by V.Yaniwskyj. New-York: Research Program on the USSR, 1954. 45 p; Kostomarov N.I. Le livre de la genese du peuple Ukrainien /Traduit de l'ukrainien avec une introduction et des notes; Par G.Lugiani. - Paris: Institut d'Etudes Slaves; de l'Universite de Paris, 1956; Його ж. Книги биття українського народу. - Нью-Йорк: Наша Батьківщина, 1967; Його ж. Книги бытия украинского народа. - Нью-Йорк: Славия, 1977; Окрім того ця праця видавалася принаймні ще тричі: І.Боршаком (Париж, 1947), у збірнику документів "Вивід прав України: документи і матеріали до історії української політичної думки" (Нью-Йорк, 1964) та К.Костівим (Торонто, 1980). Точні вихідні дані трьох останніх видань нам невідомі.
16. Білецький Л. "Книга биття" українського народу як пам'ятка декларації прав українського народу // Наук. зб. УВУ. - Прага, 1942. - Т.3. - С.77-94; Cizevsky D. Mickiewicz and Ukrainian Literature // Adam Mickiewicz in World Literature: A Symposium /Ed.W.Lednicki Berkeley. - Los Angeles, 1956. - P.409-436; Міяковський В. Недруковане й забуте: Громадські рухи XIX сторіччя: Новітня українська література /Ред.М.Антонович. - Нью-Йорк, 1984; Янів В. Візія теократичного громадянства в "Книгах Биття": (У 140-ліття повстання) // Зб.на пошану Ю.Панейка. - Мюнхен, 1988. - С.106-118; Чижевський Д. Українська література: IX. Романтика // Петров В., Чижевський Д., Глобенко М. Українська література; Мірчук І. Історія української культури. - Мюнхен; Львів, 1994. - С.141-142. У 40-50-і роки XX ст. популярність праці була такою великою, що О.Оглоблин готуючи до друку англомовний варіант "Огляду" Д.Дорошенка, у спеціальних примітках подав не тільки перелік новітніх праць з цієї проблематики, а навіть прокоментував окремі підходи щодо авторства "Книг". Див.: Doroshenko D. Survey of Ukrainian Historiography /Translated by G.Luckyi //The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. - New York, 1957. - Vol.5/6. - N 4(18), 1/2(18/19). - P.134-135.
17. Kostomarov N. Russische Geschichte in Biographien. v.1: Die Herrschaft des Hauses Wladimirs des Heiligen; X bis XVI Jahrhundert. Leipzig, 1889.

18. Курінний П. Історія археологічного знання про Україну /Репринт мюнхенського вид.1970 р.; передм.О.Супруненко. - Полтава, 1994. - С.40.
19. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології /Матеріали упорядкував і підготував до друку д-р М.Шафовал. - Мюнхен, 1993. - С.8. Праця написана у 1965 р.. Використовувалася як навчальний курс для слухачів УВУ в Мюнхені. Опублікована вперше у 1993 р.
20. Янів В. Українська духовість у творах Костомарова //Визвольний шлях (Лондон). - 1953. - N 12. - С.22-26; Його ж. Психологічні основи окциденталізму /Упоряд. д-р М.Шафовал. Мюнхен, 1996. С.92, 106, 159.
21. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. - Прага, 1923. - С.100; Його ж. Передмова // Костомаров М. Дві руські народності. - К.;Лейпциг, [1923?]. - С.5.
22. Basarab J. Pereiaslav 1654: A Historiographical Study /An Introduction by I.L.Rudnytsky. - Edmonton, 1982. - P.103.
23. Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України: Зб.статей /На правах рукопису. - Мюнхен, 1959. - С.87-88.
24. Його ж. Основні проблеми історії України /На правах рукопису. - Мюнхен, 1955. - С.60.
25. Vernadsky G. Russian Historiography: A History /Ed.S.Pushkarev; translated N.Lupinin. - Belmont, 1978. - P.97.
26. Vernadsky G. Op.cit. - P.103.
27. Mazour A. An Outline of Modern Russian Historiography / 2d ed. Princeton, 1958. - P.153-154.
28. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : У 2 т. / Відп.ред. Ф.Сисін ; упоряд. Я.Грицак. - К., 1994. - Т.1. - С.272-273.
29. Там само. - Т.1. - С.242, 249. (примітка 63)
30. Ісаїв П. Занедбання дослідів питання причин упадку українських держав в княжі і козацькі часи в давнішій історіографії //Ісаїв П. Причини упадку української держави в княжі і козацькі часи. - Рим, 1975. - С.27-32.
31. Basarab J. Pereiaslav 1654: A Historiographical Study /An Introduction by I.L.Rudnytsky. - Edmonton, 1982. - P.103-109.
32. Історіографічні дослідження в Українській РСР. - К., 1971. - Вип.4. - С.124-150.
33. Basarab J. Op.cit. - P.109.

34. Pelenski J. Soviet Ukrainian Historiography after World War II // *Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas*. - 1964. - Bd.12;H.3. - P.413.
35. Wynar L. The Present State of Ukrainian Historiography in Soviet Ukraine: A Brief Overview // *Nationalities Papers (New York)*. - 1980. - Vol.7;N 1. - P.14.
36. Velychenko S. The Official Soviet View of Ukrainian Historiography // *Journal of Ukrainian Studies (Toronto)*. - 1985. - Vol.10; N 2. - P.89.
37. Mackiw T. Ukrainian Historiography Past and Present // *Ukrainian Quarterly (New York)*. - 1984. - Vol.40;N 3. - P.269-288.
38. Мацьків Т. Гетьман Мазепа в оцінці М.Костомарова // *Укр. Історик (Нью-Йорк;Торонто;Мюнхен)*. - 1986. - N 3/4. - С.5-14.
39. Господин А. Микола Костомаров: Публікація для вшанування сторіччя смерті основоположника народолюбського напрямку в українській історіографії / Передм. М.Марунчака. - Вінніпег,1986.
40. Мухіна Г. Теорія "хатнього вжитку": До століття смерті Миколи Костомарова // *Сучасність (Мюнхен)*. - 1986. - N 2. - С.40.
41. Костомаров М. Автобіографія / Пер.Б.Шнайдера // *Самі про себе: Автобіографії видатних українців XIX-го століття* / Ред.Ю.Луцький. Нью-Йорк,1989. - С.57-113. 4
42. Див.: Zhukovsky A. Mykola Kostomarov // *Encyclopedia of Ukraine: 5 vols. / Ed.V.Kubijovyc (vols.1-2), D.Struk (vols.3-5)*. - Toronto;Buffalo;London,1988. - Vol.2. - P.627-629; Velychenko S. National History as Cultural Process: A Survey of the Interpretations of Ukraine's Past in Polish, Russian, and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914. - Edmonton,1992. - P.XIII. - P.187-189, 217-218, 230-231.
43. Prymak T. Mykola Kostomarov: A Biography. - Toronto; Buffalo; London, 1996. Докладніше про автора та його наукові студії див.: Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. - Вінніпег,1986. - С.524. Wynar B. Doctoral Dissertations on Ukrainian Topics in English prepared during the years 1928-1986 // *Укр.історик (Нью-Йорк;Торонто;Мюнхен)*. - 1988. - N 1/4. - С.181; Wynar B. Ukraine: A Bibliographic Guide to English-language Publications. - Englewood,1990. - P.135, 141-142, 171, 208-209, 302, 308; *Encyclopedia of Ukraine: 5 vols. / Ed.V.Kubijovyc (vols.1-2); D.Struk(vols.3-5)*. - Toronto; Buffalo; London, 1993. Vol.4. - P.261.

44. Papazian D. Nicholas Ivanovich Kostomarov: Russian Historian, Ukrainian Nationalist, Slavic Federalist. University of Michigan,1966. [Ph.D., diss.]

Людмила Гриневиц

ДИСКУСІЇ НАВКОЛО ДОСВІДУ НАЦІОНАЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА В СРСР 20-30-Х РР. У РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ (1989-1991)

Національні заходи 20-х рр. у Червоній армії традиційно розглядалися радянською історіографією у контексті т.зв. "фрунзенської реформи" в руслі демонстрації позитивної ролі партії більшовиків щодо вирішення національного питання у військовій сфері. Втім, попри такої, здавалося б "бездоганної спрямованості", ця тема все ж практично ніколи не входила до розряду тих, які активно пропагувалися радянською ідеологією. Виключення становили хіба що 20-ті - початок 30-х рр., коли з'явилася серія публікацій, власне націлених на популяризацію тогочасних заходів у військах.(1) Надалі дослідження цієї проблематики велося переважно на рівні дисертацій, як правило недоступних широкому читачському колу,(2) відомості ж вміщені на сторінках опублікованих робіт, що опосередковано торкалися порушеної в заголовку статті теми,(3) носили доволі побіжний характер і у кращому випадку обмежувалися чітко визначеною добіркою фактів про рішення XII з'їзду РКП(б), п'ятирічну програму організації національних військ, кількома цифрами, що ілюстрували рішення останньої та твердженнями про ліквідацію національних формувань у зв'язку з "перемогою соціалізму в СРСР", "вирівнюванням економічного і культурного рівня народів" тощо.

Не зайвим буде також зауважити, що практично всі вищезначені дослідження проводилися в Москві. Саме тут, у відповідних закладах (Інститут воєнної історії МО СРСР, Вища Політична Академія ім.В.І.Леніна та інш.) була зосереджена більшість військових істориків. На місцях, зокрема в Україні, хоча деякі аспекти історії радянських збройних сил у 20-ті рр. час від часу досліджувалися партійними істориками (переважно викладачами кафедр історії КПРС військових